Particular Qualities of the Empirical Research of the Meaning of Life Orientations Development in Adolescence

Oksana Ivanova

Master of Psychology, Postgraduate student Dragomanov National Pedagogical University (Kiev, Ukraine)

Abstract

The article deals with the problem of the development of ideas about the meaning of life in adolescence. Basic criteria of the meaning of life orientations development in adolescence are reinterpreted based on an analysis of the received empirical data. The author analyzes the fact of refutation of the role of reflection as a basic mechanism of the meaning of life orientations development. It raises the question about the "quality" and "character" of reflection, as a result of which one can both find meanings in life and lose them. It is proved that the level of development of the phenomenon under consideration depends on the awareness of the meaning of life, time perspective, material security, and leading activity. A direct link between the meaning of life orientations development and spiritual potential of young men is defined. A further course of scientific research is scheduled as well as one of its most important aspects is defined which lies in the meaning of life orientations development in young men through the spiritual consciousness.

Keywords: adolescence, the meaning of life orientations, spiritual development, reflection, values.

Проблема юнацького віку займає особливе місце в таких галузях психологічної науки як вікова та педагогічна психологія. Зміна провідної діяльності й завдання самовизначення у цей період життя людини посилюють його сенситивність до поглибленої соціалізації особистості, активного розвитку її емоційно-вольової й ціннісно-смислової сфер, а також – до вибору життєвого шляху.

Період юнацтва цікавить дослідників як такий період у житті особистості, коли людина з дитини перетворюється в дорослого й самостійного члена суспільства, носія цінностей та смислів, що визначають його смисложиттєві орієнтації, а отже – зміст і характер діяльності.

Особливий інтерес для науковців становить кризовий, конфліктний та нерівномірний характер становлення особистості в юнацькому віці. Зокрема, це стосується й розвитку смисложиттєвої сфери юнака. В контексті здійснюваного нами дослідження психологічних особливостей розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці варто виділити таких вчених: Б.Г.Ананьєв, І.Д. Бех, І.С.Булах, Л.С.Виготський, А.Ц.Гармаєв, Е.Еріксон, І.С.Кон, О.М.Леонтьев, Д.О.Леонтьев, С.Д.Максименко, Е.О.Помиткін, К.Роджерс, С.О.Ставицька, В.Франкл та ін.

Висвітлення результатів констатувального експерименту та їх осмислення для подальшого дослідження розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці,

зокрема, у час зростання національної самосвідомості, гідності та патріотизму серед української молоді в умовах політично-економічної кризи й воєнних дій на території України, становить мету даної статті.

В ході попередньо здійсненого теоретичного, філософсько-психологічного аналізу нами було запропоновано таке визначення смисложиттєвих орієнтацій: *смисложиттєві орієнтації – це індивідуальна динамічна ієрархічна структура суб'єктивних цілей-цінностей людини, які визначають життєві сфери та вектори її діяльності, та які підпорядковані реалізації головного життєвого смислу і потреби людини – бути щасливою через неперервний процес самоактуалізації.* Запропоноване нами розуміння досліджуваного феномену поєднує в собі західну та вітчизняну наукові думки про смисл життя, ключові цілі та цінності людини. Західні дослідники визначали смисл життя як глобальну мету, головну цінність та вищу потребу, що може реалізуватись через розвиток та прояв власного Я [3]. У свою чергу, представники радянської й сучасної вітчизняної психології розглядали смисл життя як складно структуровану реальність, в якій ієрархічно поєднуються смисли й цінності різних порядків і величин, що за своїм змістом підпорядковані вищому, головному смислу життя; він регулює діяльнісну, поведінкову й емоційно-вольову сфери людини та є своєрідним локусом її світосприйняття [2; 5; 8; 9].

Модель нашого експериментального дослідження психологічних особливостей розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці включає в себе два етапи: констатувальний та формувальний. Перед проведенням констатувального експерименту нами була розроблена теоретична модель, котра складається з головних чинників, основних механізмів, факторів впливу, а також критеріїв розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці.

Також ми висунули гіпотезу, яка полягає в припущенні, що рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці залежить від духовного рівня розвитку особистості юнака, рівня розвитку його здатності до рефлексії, усвідомлення власного сенсу життя, а також часової перспективи, яка виявляється у наявності цілей та планів на майбутнє. Водночас, припускаємо, що неоднорідність розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці пов'язана не тільки з психологічними особливостями досліджуваних, а й з соціальними аспектами їх життя, гендерними та віковими

факторами. При цьому особливе місце у нашому припущенні відводилось здатності до рефлексії як не лише одного з головних новоутворень в юнацькому віці, важливого чинника розвитку смисложиттєвих орієнтацій, але й основного механізму, що уможливлює, стимулює й підтримує цей розвиток.

Відібраний психодіагностичний інструментарій для проведення констатувального експерименту склали: «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д.О.Леонтьева, «Опитувальник часової перспективи» Зімбардо, «Шкала екзистенції» А.Ленгле, методика «Діагностика рефлексії» А.В.Карпова, «Психологічна діагностика духовного потенціалу та духовної ціннісної спрямованості» Е.О.Помиткіна, а також розроблена нами «Анонімна анкета», спрямована на виявлення кореляційної залежності між показниками, отриманими в результаті проходження зазначених методик, та соціально-гендерним статусом учасників. Запитання в анкеті про головні сенс й мету життя досліджуваного на сьогоднішній день мало на меті виявлення, в першу чергу, його наявності в учасників дослідження узагалі; при цьому змістове наповнення також становило для нас науковий інтерес. Вибірка становила 272 чоловіка. Серед них – хлопці та дівчата, представники ранньої та пізньої юності: учні 10 та 11 класів загальноосвітніх шкіл, учні вищих професійних училищ та студенти університетів.

Зазначимо, що для нашого дослідження була прийнята класифікація хронологічних меж юності І.С.Кона, згідно з якою рання юність припадає на період з 14–15 і до 18 років, а пізня юність триває з 18 до 23-25 років. Така періодизація пов'язана з нерівномірним розвитком в юнацьком віці, як фізичним, так і психологічним. Вчений зазначав, що нерівномірність та неоднорідність психо-фізіологічних процесів розвитку проявляється в тому, що один представник 14–15 років може бути постпубертатним юнаком, а інший – пубертатним підлітком чи допубертатною дитиною [4]. М.Сидорчук описала в контексті нашого дослідження методики виховної роботи зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації та представила соціальну та психологічну реабілітацію безпритульних дітей та бродяг у соціальних установах країни [10].

Для аналізу та інтерпретації отриманих результатів ми скористалися контент- аналізом та статистичною програмою SPSS, а саме однофакторним дисперсійним

аналізом, критерієм Манна-Уітні, кореляцією, ієрархічним кластерним аналізом та таблицями сполученості.

Для виявлення впливу соціально-детермінованих факторів ми скористалися кореляційним та однофакторним дисперсійним аналізом. У результаті кореляційного аналізу взаємозв'язку між матеріальним рівнем життя та осмисленістю життя ми виявили, що, дійсно, загальна осмисленість життя залежить від рівня матеріальної забезпеченості (Sig. (2-tailed) = 0,012).

За допомогою однофакторного дисперсійного аналізу ми виявили, що осмисленість життя досліджуваних не залежить від місця їх проживання (Sig. (2-tailed) > 0,05).

Провівши однофакторний дисперсійний аналіз, ми виявили, що також не існує значущої різниці між смисложитєвими орієнтаціями досліджуваних, що навчаються в школі, професійно-технічному училищі та вищому навчальному закладі (Sig. (2-tailed) > 0,05). Результати дисперсійного аналізу показали, що, не зважаючи на те, що місце навчання не впливає на смисложиттєві орієнтації, між різними професіями все ж таки існують певні відмінності за їх складовими - шкалами «Результат» та «Локус контролю життя». Оскільки вибірка досліджуваних за деякими професіями є невеликою, то ми можемо розглядати ці результати виключно як тенденцію.

Також за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу нами виявлено, що специфіка вибору авторитетів не впливає на рівень осмисленості життя.

За допомогою критерію Мана Уітні ми перевірили, чи є різниця між досліджуваними, що росли в повних сім'ях та в неповних, а також, чи є різниця між працюючими та непрацюючими юнаками. В результаті, виявилося, що між ними немає різниці у рівні розвитку смисложиттєвих орієнтацій в залежності від повноти сім'ї (Sig. (2-tailed) > 0,05). Однак, нами виявлено значущу різницю між працюючими та непрацюючими юнаками, в тому числі, за шкалою загальної осмисленості життя (Sig. (2-tailed) = 0,013). Також значуща різниця між працюючими та непрацюючими юнаками за такими складовими смисложиттєвих орієнтацій, як: «Цілі» (Sig. (2-tailed) = 0,05); «Локус контролю Я» (Sig. (2-tailed) = 0,044); «Локус контролю Життя» (Sig. (2- tailed) = 0,042).

Таким чином, дані дослідження свідчать, що життя працюючих більш осмислене, ніж у непрацюючих, тому що робота робить людину більш дисциплінованою, навчає

ставити цілі та досягати їх. Ці навики впливають і на осмисленість життя взагалі, віру в те, що людина здатна керувати своїм життям та досягати бажаного.

Згідно з вищезазначеним, ми можемо зробити висновок, що з усіх виокремлених нами соціально-детермінованих факторів по-справжньому впливають на рівень розвитку смисложиттєвих орієнтацій лише матеріальний рівень, професія та наявність працевлаштування.

Щоб перевірити, чи присутній вплив індивідуально-біологічних факторів на осмисленість життя, ми скористалися кореляцією Пірсона та критерієм Манна Уітні, в результаті чого виявили, що осмисленість життя не корелює з віком (Sig. (2-tailed) > 0,05).

Також за допомогою критерію Манна Уітні нами виявлено, що чоловіки та жінки не відрізняються один від одного за рівнем осмисленості життя (Sig. (2-tailed) > 0,05).

За допомогою кореляції Пірсона ми виявили, що немає взаємозв'язку між рефлексією та осмисленістю життя (Sig. (2-tailed) > 0,05).

Цікаво, що в нашій теоретичній моделі рефлексія займає провідне місце. Велика кількість дослідників зазначала, що без неї стає неможливим наповнення життя сенсом та знаходження цих сенсів. Результати проведеного нами констатувального експерименту дають підстави для спростування цього взаємозв'язку. І дійсно, внаслідок рефлексії можна знайти смисли, а можна, навпаки, впевнитися, що смислів не існує, або ж шукати їх достатньо довго, при цьому маючи схильність до рефлексії та саморефлексії. Особистість може знайти смисли самостійно, здобути цінність та наповненість життя завдяки рефлексії та роздумам, а може перейняти ці смисли, наприклад, у батьків, – в цьому випадку життя особистості може бути не менш осмисленим, аніж в результаті поглибленої саморефлексії.

За допомогою контент-аналізу відповідей на відкриті питання ми виявили основні сенси життя юнаків. Їх узагальнення дало можливість виділити п'ять основних груп таких сенсів у наступних процентних співвідношеннях: 1) *навчання* – 54%. (його як основний сенс життя зазначило більше половини досліджуваних; це свідчить про те, що провідна діяльність юнаків співпадає з сенсом життя); 2) *працевлаштування, кар'єра* – 28% **(**не дивно, що юнаки досить часто зазначали свою спрямованість на пошук роботи, оскільки вона пов'язана з планами на майбутнє; особливо значущий цей пошук для випускників); 3) *сім'я, близькі люди* – 21% (юність – це період

перетворення в дорослу особистість, і саме тому юнаки починають замислюватися над необхідністю в недалекому майбутньому створювати сім'ю); 4) *саморозвиток та самореалізація* – 19% (сенс самореалізації перекликається з цінністю навчання та роботи, оскільки відбувається становлення юнака як особистості, що обирає свою провідну діяльність на майбутнє); 5) *задоволення, щастя, відпочинок* – 7% **(**відсоток тих, хто зазначив ці позиції як сенс життя, досить невеликий, оскільки часто відчуття щастя розумілося учасниками як результат досягнень у вищезазначених групах сенсів). Отже, можемо зробити висновок, що провідним сенсом життя для більш, ніж половини юнаків є навчання – провідна діяльність цього вікового періоду. Трохи менший відсоток у кар'єри та сім'ї – «зони найближчого розвитку» для юнаків, їх
майбутньої діяльності.

Щоб перевірити, чи дійсно виокремлені нами критерії (екзістенційна сповненість, духовний потенціал, бачення часової перспективи, спрямованість в майбутнє, відчуття щастя) пов'язані зі смисложиттєвими орієнтаціями, ми скористалися кореляцією Пірсона.

Усі шкали, що вимірюють екзістенційну сповненість, дійсно напряму корелюють зі всіма шкалами опитувальника смисложиттєвих орієнтацій (Sig. (2-tailed) < 0,05). Отже, вони дійсно пов'язані між собою, оскільки суб'єктивна оцінка людиною свого життя не може не залежати від її сповненості сенсами і навпаки.

Внаслідок аналізу взаємозв'язку між духовним потенціалом особистості та осмисленістю життя, ми виявили ряд особливостей:

1. Загальний **показник осмисленості життя** має прямий значущий зв'язок зі всіма складовими духовного потенціалу (Sig. (2-tailed) < 0,05).
2. Складова осмисленості **«Цілі»** корелює також зі всіма шкалами (Sig. (2-tailed) < 0,05), окрім «Спілкування» та «Цінності пізнання».
3. Шкала **«Процес»** також корелює зі всіма шкалами, окрім складових «Спрямованість» та «Гуманістичні цінності».
4. Складова осмисленості життя **«Результат»** не корелює лише зі шкалами «Спрямованість», «Самосвідомість», «Досвід», «Екологічні цінності», «Цінність пізнання» та «Цінність відповідальності».
5. Шкала **«Локус контролю Я»** не корелює лише зі шкалою спілкування.

6. Складова **«Локус контролю Життя»** не пов'язана зі «Спілкуванням» та «Цінністю пізнання».

То ж, у цілому ми бачимо, що осмисленість і духовність дуже тісно пов'язані. Це означає, що для високодуховної людини характерне осмислене життя. Нашу думку підтверджують думку І.Д.Беха: «Духовна якість життя – одна з його основних ознак, безпосередньо пов'язана з тими цінностями, на які особистість орієнтується, контактуючи з навколишнім світом і утверджуючи себе в ньому» [1, с. 188]. Набути цю якість, людина по-справжньому може, глибинно усвідомивши єдність Всесвіту, – вважає Е.О.Помиткін [6].

Між часовою перспективою та осмисленістю життя також виявився майже повний взаємозв'язок, а саме:

1. Загальний **показник осмисленості життя та шкала «Результат»** мають значущий зв'язок зі всіма складовими часової перспективи (Sig. (2-tailed) < 0,05): прямий зв'язок – з гедоністичним теперішнім, майбутнім та позитивним минулим, зворотній зв'язок – з негативним минулим та фаталістичним теперішнім.

Із сказаного вище, ми дійшли висновку, що осмисленість життя сприяє позитивному сприйняттю як теперішнього, так і минулого та майбутнього. Недостатня осмисленість життя може сприяти негативному сприйняттю минулого, тому що особистість не знайшла смисли і значення, недостатньо аналізувала та не зробила висновків щодо певних подій минулого. Щодо майбутнього, то виявилося, що при низькому рівні осмисленості життя ми бачимо його фаталістичне сприйняття; воно незалежне від волі особистості.

2. У шкалах **«Цілі», «Процес» та «Локус контролю Життя»** також виявлені взаємозв'язки зі всіма змінними (Sig. (2-tailed) < 0,05), окрім «Гедоністичного теперішнього».

3. У шкалі **«Локус контролю Я»** відсутній взаємозв'язок з негативним минулим.

За допомогою критерію Манна Уітні ми виявили, що особистості, які відчувають себе щасливими, дійсно мають значно вищий рівень осмисленості життя в порівнянні з тими, хто не відчувають себе щасливими (Sig. (2-tailed) < 0,05). Отже, ми можемо стверджувати, що знаходження смислів – це крок до відчуття себе щасливим.

Отримані дані дають нам змогу зробити висновок, що екзистенційна сповненість, духовний потенціал, часова перспектива і відчуття щастя дійсно є критеріями розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці.

Спростування припущення, що рефлексія – це головний механізм розвитку смисложиттєвих орієнтацій, дало нам можливість здійснити потрібне для розвитку нашої наукової думки відкриття. Воно полягає в якості рефлексії. Як особливий механізм світосприйняття, переосмислення, усвідомлення, а отже, й пізнання себе та світу, рефлексія допомагає нам виробляти і трансформувати власне ставлення до всіх явищ життя, включаючи і самого себе. Проте, до якого переконання прийде людина внаслідок своїх роздумів, зі знаком «плюс» чи «мінус», і як зроблені висновки вплинуть на її дії, вчинки й стосунки з оточуючими, – це питання, що залишається відкритим.

Тому постає завдання про дослідження якості рефлексії, а саме, що її скеровує та чому вона підпорядковується. Припускаємо, що внутрішня спрямованість механізму рефлексії може бути визначена Его людини (в розумінні егоцентричної його суті) або ж – вищими смислами, моральними цінностями й духовними законами.

Прямий значущий кореляційний зв'язок загального показника осмисленості життя з усіма складовими духовного потенціалу визначає вектор для майбутньої розробки й впровадження в рамках формувального експерименту авторської психолого- педагогічної програми розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці. Духовність, яка б спрямованість у неї не була, не може існувати без осмисленості життя. Духовність пов’язана з цінностями і пріоритетами особистості і це, звісно, пов’язує її зі смисложиттєвими орієнтаціями.

Джерело смисложиттєвих орієнтацій становить бажання бути щасливим (головний життєвий смисл згідно з нашим визначенням), згідно з цим бажанням ми визначаємо для себе найближчі та віддалені у часі цілі; ми можемо як корегувати їх, так і відмовлятися від них. Власне, ці динамічні структури цілей, підпорядковані вищому смислу, мають ще й ціннісний компонент. Саме він визначає ієрархію наших цілей і, що найголовніше – спосіб їх досягнення, етику наших вчинків.

Ми припускаємо, що в процесі розвитку духовного компоненту особистості юнака будуть розвиватися і його смисложиттєві орієнтації так, щоб юна людина могла досягати поставленої мети максимально етично й екологічно по відношенню до самої себе і суспільства в цілому.

Розвиток смисложиттєвих орієнтацій юнаків через духовне самоусвідомлення становить один з ключових аспектів нашого подальшого наукового пошуку.

References

1. Bekh, I. D. The Personality in Space of the Spiritual Dimention. – Kyiv : Akademvydav, 2012.
2. Bratus, B. S. The Personal Meanings of A. N. Leontiev and the Problem of the Vertical of Consciousness// Traditions and Prospects of the Activity Approach in Psychology: A. N. Leontiev School. – Moscow : Smysl, 1999.
3. Kelly, G. A. Theories of Personality. The Psychology of Personal Constructs. – St. Petersburg : Ryech, 2000.
4. Kon, I. S. Psychology of Early Adolescence. – Moscow: Prosveshcheniie, 1989.
5. Leontiev, D. A. Psychology of Meaning: the Nature, Structure and Dynamics of the Semantic Reality. – Moscow: Smysl, 2007.
6. Pomytkin, E. O. Psychology of the Spiritual Development of Personality. – Kyiv : Nash Chas, 2005.
7. Frankl, V. Man's Search for Ultimate Meaning. – Moscow : Progress, 1990.
8. Tchudnovsky, V. E. The Problem of the Structure of the Meaning of Life as a Psychological Phenomenon // The Psychological, Philosophical and Religious Aspects of the Meaning of Life. – Moscow: 2001.
9. Pet'ko L.V. *Formuvannja duhovnyh cinnostej students'koi' molodi shljahom stvorennja profesijno sprjamovanogo inshomovnogo navchal'nogo seredovyshha v umovah universytetu (na prykladi vyvchennja anglijs'koju movoju novely O'Genri «Ostannij lystok»)* [The forma- tion of the spiritual values of students' by creating professionally oriented foreign language learning environment in the conditions of the university (for example of studying a short sto- ry "The Last Leaf" by O. Henry)] / Problemy osvity: zb. nauk.-metod.prac' / zasn. Instytut innovacijnyh tehnologij i zmistu osvity. – K., 2014. – № 79. – S.302–307.
URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7870
10. Sydorchuk Maryna. Methods of Educational Work with Older Teenagers in the Center for Social and Psychological Rehabilitation / Maryna Sydorchuk // Intellectual Archive. – Toronto : Shiny Word Corp., 2015. – Vol. 4. – No. 1 (January). – PP. 57–62.

Translation of the Title, Abstract and References to the Author's Language

Особливості емпіричного дослідження розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці

Іванова Оксана Вікторівна

магістр психології, аспірантка 3-го року навчання НПУ імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Анотація

У статті розглянуто проблему смисложиттєвого розвитку особистості юнацького віку. Переосмислені головні критерії розвитку смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці на основі аналізу отриманих емпіричних даних. Автором проаналізовано факт спростування ролі рефлексії як основного механізму розвитку смисложиттєвих орієнтацій. Поставлено питання про «якість» й «характер» рефлексії, внаслідок якої можна як віднайти життєві смисли, так і втратити їх. Доведено, що рівень розвитку досліджуваного феномена залежить від усвідомлення смислу життя, часової перспективи, матеріальної забезпеченості та провідної діяльності. Встановлено прямий зв'язок між розвитком смисложиттєвих орієнтацій та духовним потенціалом юнаків. Визначено подальший хід наукового пошуку, а також визначено один з його найголовніших аспектів, що полягає у розвитку смисложиттєвих орієнтацій юнаків через духовне самоусвідомлення.

Ключові слова: юнацький вік, смисложиттєві орієнтації, духовний розвиток, рефлексія, цінності.

Література

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного виміру. – К.: «Академвидав», 2012. – 256 с.
2. Братусь Б.С. Личностные смыслы по А.Н. Леонтьеву и проблема вертикали сознания //Традиции и перспективы деятельностного похода в психологии : школа А.Н. Леонтьева / Под.ред. А.Е. Войскунского, А.Н. Ждан, О.К. Тихомирова / Б.С. Братусь. – М. : Смысл, 1999. – С. 284-298.
3. Келли Джордж А. Теория личности. Психология личных конструктов/ А.А. Алексеев (пер. с англ. и науч. ред.) / Дж. А. Келли. - СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
4. Кон И. С. Психология ранней юности / И.С.Кон. – М. :Просвещение., 1989. – 254 с.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2007 – 487 с.
6. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Е.О.Помиткін. – К. : Наш час, 2005. – 280 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 372 с.
8. Чудновский В.Э. Проблема структуры смысла жизни как психологического феномена // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни: Материалы III-Vсимпозиумов/ ПИ РАО; под. ред. В.Э.Чудновского / В.Э.Чудновский. – М., 2001.– С. 156-164.

24. Петько Л.В. Формування духовних цінностей студентської молоді шляхом створення професійно спрямованого іншомовного навчального середовища в умовах університету (на прикладі вивчення англійською мовою новели О'Генрі «Останній листок») / Л.В.Петько // Проблеми освіти: наук. зб. / засн. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – К. : ПП Лисенко М.М., 2014. – № 79. – С. 302–307.

URI http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7870

10. Sydorchuk Maryna. Methods of Educational Work with Older Teenagers in the Center for Social and Psychological Rehabilitation / Maryna Sydorchuk // Intellectual Ar- chive. –Toronto : Shiny Word Corp., 2015. – Vol. 4. – No. 1 (January). – PP. 57–62.